

MIROSŁAW MULARCZYK

Akademia Świętokrzyska w Kielcach, Uniwersytet Warszawski

**PRZEMIANY SPOŁECZNO-ZAWODOWE
W MAŁYCH MIASTACH
WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIEGO W LATACH 1995-2004**

Abstract: Social-occupational Transformations in Small Towns of Świętokrzyskie Province between 1995 and 2004. The aim of the study is presentation of social-occupational transformation in small towns of Świętokrzyskie Province in relation to their communicational accessibility to the bigger cities of researched area.

In view of the possibility of obtaining statistic data for analysis years 1995-2004 were chosen.

Answers for the following questions were sought in the study:

- is there any relation between the direction of social-occupational changes (changes in numbers of the towns' inhabitants, changes in internal migration, changes in employment structure) in the small towns of Świętokrzyskie Province and accessibility of their inhabitants to the bigger population (over 50 000) cities of the researched area.

The network of the towns of Świętokrzyskie Province which functions in its current form since 1999, were analyzed.

Wstęp

W 1989 r. w Polsce rozpoczęła się transformacja systemowa, która prowadzi do rozwoju gospodarki rynkowej. Podstawami tych przemian jest własność prywatna oraz swobodna przedsiębiorczość. Przemiany gospodarcze nie pozostają bez wpływu na inne dziedziny. Transformacja zachodzi w sferze administracyjnej, społecznej, kulturowej. Przemiany mają także aspekty przestrzenne. Zmianom ulegają m.in. dotychczasowe kierunki rozwoju miast. Nastąpiło znaczne spowolnienie procesów urbanizacyjnych kraju. W latach 1980-1990 wskaźnik urbanizacji wzrósł o ok. 12%, a w latach 1990-2000 zaledwie o ok. 1%. Przyczyną tego zjawiska było, obok spadku liczby urodzeń, zmniejszanie się napływu ludności ze wsi do miast (ponadto w ostatnich latach

obserwuje się przepływ ludności z dużych miast do okolicznych mniejszych miejscowości. Zmienia się struktura wielkościowa miejskich jednostek osadniczych. Zwiększa się udział miast najmniejszych, a zmniejsza największych. Zmienia się struktura społeczno-zawodowa mieszkańców naszego kraju. Obecna pozwala zaliczyć Polskę do państw średnio rozwiniętych gospodarczo. Jednak w ostatnich latach zauważa się przemiany wskazujące na zbliżanie się Polski do grupy państw wysokorozwiniętych. Coraz mniej mieszkańców naszego kraju utrzymuje się ze źródeł rolniczych. W miastach zaś z każdym rokiem rośnie odsetek utrzymujących się z pracy w sektorze usług (Holzer 2002). Wspomniane zmiany następują w Polsce z różnym natężeniem i tempem w poszczególnych regionach. Jest to związane z postępującą polaryzacją rozwoju kraju (Lisowski 1998).

Celem prezentowanego opracowania jest przedstawienie przemian społeczno-zawodowych w małych miastach regionu świętokrzyskiego w zależności od ich dostępności komunikacyjnej do większych miast badanego obszaru. Ze względu na możliwość uzyskania danych statystycznych, do analizy wybrano lata od 1995 do 2004.

W pracy szukano odpowiedzi na pytanie, czy istnieje zależność między kierunkami zachodzących przemian społeczno-zawodowych (zmiany liczby mieszkańców, zmiany w migracjach wewnętrznych i w strukturze zatrudnienia) w małych miastach woj. świętokrzyskiego a dostępnością ich ludności do większych (powyżej 50 000 mieszkańców) miast badanego obszaru.

Analizie poddano sieć miast woj. świętokrzyskiego, które w obecnej formie funkcjonuje od początku 1999 r. (ryc. 1).

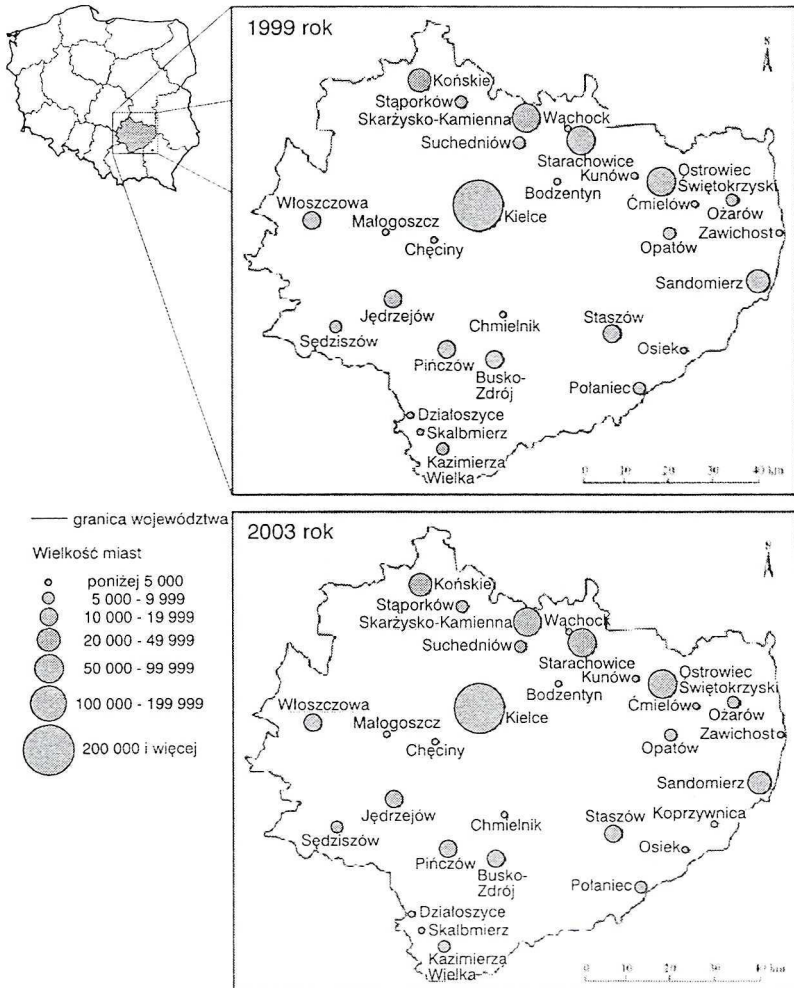
Miejska sieć osadnicza na tym obszarze kształtuje się od kilkuset lat. Najstarsze miasta powstały na początku XIII w. jako osady przede wszystkim o funkcjach handlowych i rzemieślniczych, najmłodsze natomiast w XX w. jako ośrodki przemysłowe w większości związane z rozwojem Staropolskiego Okręgu Przemysłowego (tab. 1). Miasta województwa tworzą monocentryczny system z dominującym, największym miastem – Kielcami, które liczą 209 962 mieszkańców (2004 r.) co stanowi 35,55% ludności województwa. Rola pierwszego miasta w sieci osadniczej województwa jest wyraźnie dominująca. Osiedla są mocno zróżnicowane pod względem wielkości. Liczebnie dominują miejscowości niewielkie, liczące do 5000 mieszkańców, choć zamieszkuje w nich zaledwie 5,5% ludności województwa (tab. 2).

Miasta nie są rozmieszczone równomiernie. Największe skupiska występują w północnej i północno-wschodniej oraz południowo-zachodniej części województwa (ryc. 1).

Pośród 30 miejskich jednostek osadniczych analizowanego obszaru (tab.2) do małych miast, liczących poniżej 20 000 mieszkańców należy zaliczyć 24.

Biorąc pod uwagę tendencje krajowe należy przypuszczać, że przemiany społeczno-zawodowe zachodzące w małych miastach woj. świętokrzyskiego zależą od dostępności ich mieszkańców do większych miast analizowanego obszaru. Im większa do nich dostępność, tym w małych miastach powinien występować:

- mniejszy spadek liczby mieszkańców;
- większy współczynnik przyrostu wędrownego,

Ryc.1. Sieć miast w woj. świętokrzyskim w latach 1999-2003

Rok uzyskania praw miejskich przez miasta województwa świętokrzyskiego oraz ich pierwotne funkcje

Miasto	Rok założenia	Funkcja pierwotna
Sandomierz	1227	Handlowa, rezydencjonalna
Zawichost	1255-1888, 1926	Handlowa
Koprzywnica	1262-1870, 1996	Handlowa
Połaniec	1264	Rzemieśniczo-handlowa
Jędrzejów	1271	Rzemieśniczo-handlowa
Opatów	1282	Rzemieśniczo-handlowa
Busko-Zdrój	1287	Rzemieśnicza
Chęciny	1325	Rzemieśnicze
Skalbmierz	1333	Handlowa
Małogoszcz	1342-1870, 1996	Rzemieśniczo-handlowa
Bodzentyn	1355-1870, 1995	Rezydencjonalna
Kielce	1364?	Handlowa, rezydencjonalna
Działoszyce	1409	Rzemieśniczo-handlowa
Pińczów	1428	Rezydencjonalna
Osiek	1430-1870, 1989	Rzemieśniczo-handlowa
Wąchock	1454-1870, 1994	Górnicza
Ćmielów	1509-1870, 1962	Rzemieśnicza
Staszów	1525	Rezydencjonalna
Kunów	1535-1870, 1990	Górnicza
Włoszczowa	1539	Handlowa
Chmielnik	1551	Rzemieśnicza
Ożarów	1569-1870, 1988	Rzemieśnicza
Ostrowiec Świętokrzyski	1613	Rezydencjonalna
Końskie	1748	Przemysłowa
Skarżysko Kamienna	1923	Przemysłowa
Starachowice	1939	Przemysłowa
Kazimierza Wielka	1959	Przemysłowa
Suchedniów	1962	Przemysłowa
Stąporków	1967	Przemysłowa
Sędziszów	1980	Transportowa

Źródło: Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski, 1998, M. I. Mileśka (red.), PWN, Warszawa.

- intensywniejsze przejście zawodowo-czynnych z sektora rolniczego i przemysłowego do sektora usług.

W celu zweryfikowania postawionych hipotez posłużono się metodami opisu analitycznego. Wykorzystano także metody statystyczne i matematyczne. Na podstawie danych statystycznych, udostępnionych na oficjalnej stronie internetowej GUS (<http://www.stat.gov.pl/bdr/>) obliczono bezwzględne i względne

różnice liczby mieszkańców miast woj. świętokrzyskiego w latach 1995–2004. Dla tych miast w analizowanym okresie, według wzoru:

$$Wp.w. = \frac{Ln - Lo}{L} \times C$$

gdzie:

$W_{p.w.}$ – współczynnik przyrostu wędrowskiego;

L_n – liczba osób, które przybyły na stałe w badanym okresie;

L_o – liczba osób, które wyjechały na stałe w badanym okresie;

L – średnia liczba ludności miasta dla badanego okresu;

C – constans (1000)

obliczono współczynnik przyrostu wędrowskiego (Holzer 2002). Wyliczono także procentowy udział pracujących według sektorów gospodarki dla lat 1995 i 2004.

Pośród 24 małych miejscowości wyznaczono 5 o najlepszej dostępności komunikacyjnej do dużych i średnich miast województwa. Podstawą tego wydzielenia był zasięg działania Miejskich Zakładów Komunikacyjnych funkcjonujących w 5 miastach: Kielcach, Ostrowcu Świętokrzyskim, Starachowicach, Skarżysku Kamiennej, Jędrzejowie. Podstawą wyboru tego kryterium stało się to, że Miejskie Zakłady Komunikacyjne w swoich planach rozwoju, oprócz efektywności finansowej uwzględniają również:

- zmiany liczby i struktury ludności zamieszkałej w samym mieście i wokół nich;
- zmiany rozmiarów i struktury działalności społeczno-gospodarczej;
- zmiany struktury użytkowania ziemi;
- interakcje między poszczególnymi częściami obszaru miejskiego i podmiejskiego, ich skalę i kierunki;
- podział zadań między różne rodzaje transportu (Domański 1982).

Na tej podstawie uznano, że miastami o najlepszej dostępności komunikacyjnej do dużych i średnich miast w woj. świętokrzyskim są: Suchedniów, Chęciny, Ćmielów Kunów i Wąchock.

1. Zmiany liczby mieszkańców małych miast woj. świętokrzyskiego a ich dostępność do dużych i średnich miast

Biorąc pod uwagę zmiany liczby mieszkańców miast woj. świętokrzyskiego w latach od 1995 do 2004 można zauważyć, że we wszystkich nastąpił ubytek ludności. Największy, bo aż o ponad 10%, w Wąchocku, najmniejszy,

Tabela 2

Zmiany liczby mieszkańców miast województwa świętokrzyskiego w latach 1995-2004

Miasto	Liczba mieszkańców		Różnica bezwzględna	Różnica względna w %
	1995 r.	2004 r.		
Kielce	213 701	209 962	-3739	1,68
Ostrowiec Świętokrzyski	79 179	74 652	-4527	6,06
Starachowice	57 487	53 827	-3660	6,80
Skarżysko-Kamienna	51 445	49 902	-1543	3,09
Sandomierz	27 010	25 339	-1671	6,59
Końskie	22 332	20 960	-1372	6,55
Busko-Zdrój	18 251	17 363	-888	5,11
Jędrzejów	17 614	16 775	-839	5,00
Staszów	16 723	15 648	-1075	6,87
Pińczów	12 208	11 948	-260	3,11
Włoszczowa	10 944	10 699	-245	2,29
Suchedniów	9 357	9 048	-309	3,42
Polaniec	9 000	8 488	-512	6,03
Sędziszów	6 923	6 884	-39	0,57
Opatów	7 146	6 869	-277	4,03
Stąporków	6 184	6 108	-76	1,24
Kazimierza Wielka	6 380	5 844	-536	9,17
Ożarów	5 390	4 913	-477	9,71
Chęciny	4 274	4 235	-39	0,92
Chmielnik	4 306	4 039	-267	6,61
Małogoszcz	4 240	3 941	-299	7,59
Ćmielów	3 267	3 208	-59	1,84
Kunów	3 140	3 139	-1	0,03
Wąchock	3 099	2 808	-291	10,36
Koprzywnica		2 573		
Bodzentyn	2 355	2 261	-94	4,16
Osiek	2 057	1 917	-140	7,3
Zawichost	2 060	1 906	-154	8,08
Skalbmierz	1 390	1 322	-68	5,14
Działoszyce	1 187	1 115	-72	6,46

Źródło: Obliczenia własne na podstawie <http://www.stat.gov.pl/bdrl/> (tab. 2-4).

o ok. 1,7%, w Kielcach (tab. 2). Średni ubytek w miastach dużych i średnich wyniósł 5,12%. W miastach małych osiągnął podobną wartość – 5%. Nieznacznie mniejszy ubytek w stosunku do średnich wartości można zauważyć w małych miastach mających najlepszą dostępność komunikacyjną do większych ośrodków miejskich, wyniósł tam średnio 3,3%: w Suchedniowie 3,42%,

w Chęcinach zaledwie 0,92%, Ćmielowie 1,84%, Kunowie 0,03%. Tylko w Wąchocku ubytek był znacznie większy od średnich i osiągnął wartość aż 10,36%.

Przeprowadzone wyliczenia nie pozwalają na pełne potwierdzenie hipotezy, mówiącej że w małych miastach woj. świętokrzyskiego mniejszy ubytek ludności następuje w tych jednostkach osadniczych, które mają najlepszą dostępność komunikacyjną do dużych i średnich miast analizowanego obszaru. Jednak w większości analizowanych małych miast z dogodnym dostępem do miast większych ubytek ten jest mniejszy od średniej. Tylko Wąchock znajdujący się w strefie podmiejskiej Starachowic, miasta przeżywającego największe problemy gospodarcze, charakteryzuje się większym od przeciętnego ubytkiem ludności.

2. Współczynnik przyrostu wędrownego w małych miastach woj. świętokrzyskiego a ich dostępność do miast dużych i średnich

Współczynnik przyrostu wędrownego, obejmujący migracje w granicach kraju, w miastach woj. świętokrzyskiego jest mocno zróżnicowany i waha się od -140 w Połańcu do 47 w Ćmielowie i Osieku (tab. 3). Średnia wartość dla miast dużych i średnich wyniosła -76, dla małych -22,8, dla małych z najlepszą dostępnością do miast dużych i średnich 11. Można więc zauważyć, że małe miasta znajdujące się w strefie oddziaływania miast dużych i średnich cechują się w większości dodatnimi współczynnikami przyrostu wędrownego w odróżnieniu od pozostałych miast, w których wskaźnik ten przybiera w większości wartości ujemne (tab. 3).

Wartości powyższych wskaźników pozwalają przypuszczać, że im lepsza dostępność komunikacyjna małych miast woj. świętokrzyskiego do dużych i średnich miast tym większy jest współczynnik przyrostu wędrownego.

3. Zmiany struktury zatrudnienia w małych miastach woj. świętokrzyskiego a ich dostępność do miast dużych i średnich

Dynamika przejścia z sektorów rolniczego i przemysłowego do sektora usług w miastach woj. świętokrzyskiego jest zróżnicowana. Najintensywniej sfera usług rozwija się w Ożarowie (zanotowano tam wzrost zawodowo-czynnych w sferze usług w analizowanym okresie z 32,02% do 50,46%), Stąporko-

Tabela 3

Współczynnik przyrostu wędrownego dla miast woj. świętokrzyskiego
w latach 1995-2004

Miasta	Migracje w latach 1995-2004		Różnica bezwzględna	Współczynnik przyrostu wędrownego (1995-2004)
	Zameldowania	Wymeldowania		
Kielce	14 254	20 178	-5 924	-28
Ostrowiec Świętokrzyski	7 757	9 647	-1 890	-24
Starachowice	3 734	5 266	-1 532	-28
Skarżysko-Kamienna	3 588	4 780	-1 192	-24
Sandomierz	3 364	3 219	145	6
Końskie	2 227	2 959	-732	-34
Busko-Zdrój	2 105	2 696	-591	-33
Jędrzejów	1 411	2 136	-725	-42
Staszów	1 878	2 632	-754	-46
Pińczów	1 342	1 657	-315	-26
Włoszczowa	1 298	1 110	188	17
Suchedniów	922	1 024	-102	-11
Poaniec	1 443	2 670	-1 227	-140
Sędziszów	683	979	-296	-42
Opatów	957	964	-7	-1
Stąporków	640	911	-271	-44
Kazimierza Wielka	635	868	-233	-38
Ożarów	816	1 276	-460	-89
Chęciny	530	573	-43	-10
Chmielnik	397	542	-145	-34
Małogoszcz	402	736	-334	-82
Ćmielów	808	655	153	47
Kunów	568	505	63	20
Wąchock	435	407	28	9
Koprzywnica	108	100	8	3
Bodzentyn	346	261	85	37
Osiek	277	183	94	47
Zawichost	217	296	-79	-40
Skalbmierz	179	223	-44	-32
Działoszyce	173	244	-71	-62

wie (z 23,7% do 70,9%) i Połańcu (z 28,48% do 55,64%) (tab.4.). Są to miasta, w których w analizowanym okresie zrestrukturalizowano po prywatyzacji lub zamknięto zakłady przemysłowe będące największymi pracodawcami. Istnieją również miasta, w których nastąpiło zmniejszenie odsetka zawodowo-czynnych

pracujących w sferze usług. Największe spadki odnotowano w Kunowie (z 88,25 do 52,9%), Osieku (z 73,66 do 42,1%) i Skalbmierzu (z 90,11 do 62,72%) (tab. 4). W tych miastach w latach transformacji systemowej zlokalizowano nowe zakłady przemysłowe. Średni wzrost pracujących w sferze usług w dużych i średnich miastach województwa wyniósł 7,03%. W małych miastach zaś był

Tabela 4

Zmiany struktury zatrudnienia w miastach woj. świętokrzyskiego
w latach 1995-2004

Miasto	Ogółem pracujący		Pracujący w sektorze rolniczym			Pracujący w sektorze przemysłowym			Pracujący w sektorze usług		
	1995	2004	1995	2004	Różnica	1995	2004	Różnica	1995	2004	Różnica
			%	%		%	%		%	%	
Kielce	76 624	65 103	0,40	0,30	-0,10	38,50	31,60	-7,14	61,10	68,10	7,00
Ostrowiec Świętokrzyski	27 417	16 464	0,40	1,00	0,60	60,90	44,40	-16,50	38,70	54,60	15,90
Starachowice	15 623	11 796	0,13	0,31	0,18	52,84	51,76	-1,08	47,03	47,93	0,90
Skarżysko-Kamienna	17 339	12 134	0,30	0,30	0,00	45,10	37,80	-7,30	54,60	61,90	7,30
Sandomierz	8 975	7 633	0,72	0,24	-0,48	41,13	35,46	-5,67	58,15	64,30	6,15
Końskie	8 700	7 235	0,52	0,08	-0,44	50,15	45,66	-4,49	49,33	54,26	4,93
Busko-Zdrój	6 412	5 603	0,02	0,00	-0,02	19,48	15,96	-3,52	80,50	84,04	3,54
Jędrzejów	5 307	4 700	1,11	0,81	-0,30	32,56	26,13	-6,43	66,33	73,06	6,73
Staszów	5 560	4 737	1,76	8,82	7,06	41,16	37,45	-3,71	57,18	61,73	4,55
Pińczów	3 787	3 279	1,61	0,67	-0,94	42,22	28,65	-13,57	56,17	70,78	14,61
Włoszczowa	4 844	4 901	0,95	0,41	-0,54	48,25	56,25	8,00	50,80	43,34	-7,40
Suchedniów	1 872	1 121	2,10	2,40	-0,30	72,20	58,70	-13,50	25,70	39,90	14,20
Polaniec	4 692	2 074	0,00	0,00	0,00	79,52	44,36	-35,16	20,48	55,64	35,16
Sędziszów	2 392	2 049	2,80	0,10	-2,70	45,40	45,78	0,38	51,80	54,12	2,32
Opatów	3 613	2 745	0,40	0,04	-0,36	42,70	34,32	-8,38	56,90	65,64	8,44
Stąporków	2 543	1 182	1,57	1,40	-0,17	74,75	27,70	-47,05	23,70	70,90	47,20
Kazimierza Wielka	2 142	1 580	2,10	0,26	-1,84	40,60	24,11	-16,49	57,30	75,63	18,33
Ożarów	2 342	742	0,00	0,00	0,00	67,98	17,52	-50,46	32,02	82,48	50,46
Chęciny	1 183	1 134	1,35	0,89	-0,46	7,10	12,87	5,77	91,55	86,24	-5,31
Chmielnik	1 076	864	3,44	2,31	-1,13	32,16	32,30	0,14	64,40	65,39	0,99
Małogoszcz	1 442	1 352	0,00	0,00	0,00	61,37	42,90	-18,47	38,63	57,10	18,47
Ćmielów	1 064	795	0,00	0,00	0,00	68,89	65,41	-3,48	31,11	34,59	3,48
Kunów	332	482	2,11	0,20	-1,91	9,64	46,80	37,16	88,25	52,90	-35,35
Wąchock	342	273	14,62	0,73	-13,89	31,87	31,87	0,00	53,51	67,40	13,89
Koprzywnica		264	0,00	0,00	0,00		14,02			85,98	
Bodzentyn	282	367	0,00	0,00	0,00	30,50	19,35	-11,15	69,50	80,65	11,15
Osiek	224	570	7,14	0,00	-7,14	19,20	57,9	38,70	73,66	42,10	-31,56
Zawichost	324	235	0,00	0,00	0,00	28,40	12,34	-16,06	71,60	87,66	16,06
Skalbierz	273	338	5,86	0,00	-5,86	4,03	37,28	33,25	90,11	62,72	-27,39
Działoszyce	233	173	0,00	0,00	0,00	10,78	20,69	9,91	89,22	79,31	-9,91

niewiele mniejszy i osiągnął wartość 6,3%. W małych miastach mających najlepszą dostępność komunikacyjną do dużych i średnich miast nastąpił spadek udziału zawodowo-czynnych pracujących w sektorze usług o 1,8%. Wyniki te nakazują odrzucić hipotezę mówiącą, że im lepsza jest dostępność komunikacyjna małych miast do dużych i średnich miast woj. świętokrzyskiego tym większa dynamika wzrostu odsetka zawodowo-czynnych pracujących w sektorze usług.

Wnioski

W latach transformacji systemowej w woj. świętokrzyskim zachodzą intensywne przemiany społeczno-zawodowe. W latach 1995-2004 nastąpił znaczny spadek liczby mieszkańców we wszystkich miastach województwa. Jednak najmniejszy względny ubytek ludności zanotowano w małych miastach analizowanego obszaru, które mają najlepszą dostępność komunikacyjną do dużych i średnich miast. Możemy przypuszczać, że następuje tu, podobnie jak w wielkich miastach Polski i świata, rozwój rozległych obszarów podmiejskich (Czerny 2005), gdzie położone są analizowane jednostki. Wartości współczynników przyrostu wędrownego potwierdzają powyższe przypuszczenia. Ludność w woj. świętokrzyskim, w latach transformacji systemowej najchętniej osiedla się w małych miastach mających najlepszą dostępność komunikacyjną do dużych i średnich miast. Zmiany miejsca zamieszkania na analizowanym obszarze świadczą o pozytywnych procesach gospodarczych i społecznych zachodzących w tych jednostkach osadniczych. Jednak należy zauważyć, że w opisywanych małych miastach woj. świętokrzyskiego mających dobrą dostępność komunikacyjną do dużych i średnich miast nie następuje ekspansja działalności usługowej, co jest jedną z cech współczesnej urbanizacji (Czerny 2005). Wprost przeciwnie, odnotowano tam spadek znaczenia tego sektora gospodarki. Wynika to prawdopodobnie z tego, że mieszkańcy preferują dostępne usługi funkcjonujące w pobliskich miastach, do których istnieje łatwy dostęp.

Literatura

- Czerny M., 2005, *Globalizacja a rozwój, Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Domański R., 1982, *Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej*. PWE, Warszawa.
- Holzer J.Z., 2002, *Demografia*. PWE, Warszawa.
- Lisowski A. 1998, *Spatial Aspects of System Transformation*. Studies in Geography, Warsaw Press.
- Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, M. I. Mileska (red.). PWN, Warszawa 1998.